

BUDAPESTI MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Műszaki Pedagógia Tanszék

Sajátos nevelési igényű hallgatók személyiség- tesztje és támogatása a felsőoktatásban

Készítette: Pólik Ádám
Mérnökstanár szakos hallgató

Konzulens: Dr. Kattein-Pornói Rita
Egyetemi adjunktus

Tudományos Diákköri Konferencia
Budapest, 2022

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
1.1. Téma háttere.....	1
1.2. Vizsgálat célja.....	1
1.3. Vizsgálati személyek és helyszín.....	2
2. Elméleti Háttér	3
2.1. Sajátos nevelési igény általános háttere	3
2.2. Sajátos nevelési igény megjelenési formái.....	4
2.3. Sajátos nevelési igényű tanulók közoktatásba kapcsolása	6
2.3.1. Integráció	6
2.3.2. Inklúzió	7
2.3.3. Szegregáció.....	8
2.4. Sajátos nevelési igény megjelenése	8
2.4.1. Diszlexia.....	9
2.4.2. Diszgráfia.....	10
2.4.3. Diszkalkulia	11
2.4.4. Figyelemzavar és egyéb sajátos nevelési igények.....	12
3. Vizsgálat.....	14
3.1. A vizsgálat módszere.....	14
4. Vizsgálat eredményei és elemzésük	16
4.1. 1. Kérdőív eredményei	16
4.2. 2. Kérdőív eredményei	17
4.3. 3. Kérdőív eredményei	18
4.4. 4. Kérdőív eredményei	19
5. SNI célú oktatás	21
5.1. Sajátos nevelési igényű tanulók támogatása a felsőoktatásban	21
5.2. Általános észrevételek és megállapítások	23
5.3. Saját Struktúra.....	25
6. Összegzés	29
7. Irodalomjegyzék	30

1. BEVEZETÉS

1.1. Téma háttere

Jelen tanulmányom során sajátos nevelési igényű hallgatókat fogok vizsgálni. A személyazonosságuk és adataik megőrzése érdekében a nevük elváltoztatásra került és a képzési program neve is, amiben részt vesznek. A témaválasztásom oka, hogy társadalmunkban egyre nagyobb figyelmet szentelnek az SNI-s diákok, hallgatók segítésére, több tekintetben is aktuális ezáltal. Nagyjából 3 éve segítek aktívan különböző szempontból hátrányos helyzetű tanulókat, legyen ez szellemi (sajátos nevelési igény) vagy fizikai hátrányos helyzet (például kerekesszékes hallgató). A segítségnyújtás az XY Egyetem HSZI (Hallgatói Szolgáltatási Igazgatóság) hatáskörén belül történik, K. Program a hivatalos megnevezés. Ennek lényege, hogy felmerülő igény esetén a kapcsolattartó kollégák és kolleginák megpróbálják lehetőségükhöz mérten ki-elégíteni a releváns hiányosságokat. Ennek megfelelően segítő „magántanárokat” (korrepetitor) rendelnek az adott diák adott tantárgyához szerződéses formátumban a releváns félév időtartamára. Ennek köszönhetően egyéni foglalkozások keretein belül adott rendszerességgel kapnak segítséget a rászoruló hallgatók, amit meghatározott módon dokumentálni kell. Természetesen a programban való részvételhez az érintett tanulóknak hivatalos dokumentumokkal kell hátráltatott körülményeiket igazolni. Ezen körülmények indokolták érdekeltségemet a témában, jelen munkámat a jövőben további munkálattal bővíteni, folytatni szándékozom, hogy mélyebb és szétágazóbb legyen.

1.2. Vizsgálat célja

Vizsgálatom célja, hogy feltérképezzem, hogy milyen a megvizsgált hallgatók intellektuális képessége, mennyire kiemelkedőek képességeik, milyen a tanulási stílusuk és ahhoz kapcsolódó attitűdjük. Emellett azt is szeretném megismerni, hogy miként boldogulnak jelenleg abban a felsőoktatási intézményben (Budapesti XY Egyetem), amelynek én is polgára vagyok, valamint a múltban hogyan tudtak a hátráltatott helyzetükkel együtt élni a középiskolában. Emellett szeretnék oktatási módszerükre konstruktív fejlesztő javaslatot tenni az érdekeiket szem előtt tartva. Ezen felül mellékeltem cél, hogy munkámmal is mélyítsem a sajátos nevelési igényű tanulókról elsajátított ismeretét a társadalmunknak, vagy legalább egy bizonyos szegmensének.

1.3. Vizsgálati személyek és helyszín

Vizsgálatom fókuszában a sajátos nevelési igényű hallgatók vizsgálata áll, személyiségük, helyzetük és nehézségeik az oktatási rendszerben. Mindannyian az XY Egyetem kötelékeiben végzik, vagy végezték a közelmúltban tanulmányaikat. A felmérésben részt vett hallgatók pontos nevét a személyiségi jogok védelme miatt megváltoztattam, így a kutatásom dokumentumában szereplő nevek a valóságot nem tükrözik. Első interjúalanyom Wíg Ottó, második Pénz Dénes, harmadik Fenyves Nóra. Minden interjúalanyommal már régre nyúlik a kapcsolat, Ottót nagyjából 1 éve, míg Dénest körülbelül 2 éve ismerem és segítem őket egyetemi tanulmányaik során a k. programon belül, több tantárgyat is sikeresen vettünk már a közös munkának köszönhetően, míg Nóra nagyjából 1 évvel ezelőtt végzett a Budapesti XY Egyetem keretein belül. A vizsgálat személyes beszélgetéssel zajlott.

Ezen felül interjút készítettem Eszenyi Kálmánnal, aki egy felelős munkatárs egy egyetemi programon belül, ami a sajátos nevelési igényű hallgatókat segíti tanulmányaik során.

2. ELMÉLETI HÁTTER

2.1. Sajátos nevelési igény általános háttere

A sajátos nevelési igény (röviden: SNI) tekintetében fontos megállapítani, hogy ez nem önmagában egy diagnosztikus kategorizálás, hanem egy jelző, amely többletjogokat biztosít az érintett személyek számára. Ennek pontos megfogalmazása eltérő lehet a különböző országok szabályozása alapján, még az Európai Unión belül sem feltétlenül egységes. (Margit, 2023)

Az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) országokban nagyjából 25 éve foglalkoznak mélyrehatóbban a speciális nevelési szükségleteket érintő kérdéskörrel, azok feltárásával. Ehhez különböző bizottságok és albizottságok alakultak az évek során. A nemzetközi gyakorlatban (OECD szerint) a különleges gondozást igénylő tanulóknak három kategória különíthető el: (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023)

- **Súlyos képességzavarok (angolul: disabilities):** Magyarországon erre a fogyatékos-ság meghatározást alkalmazzák. Ebben a kategóriában fiziológiai eredetű az egyes személyek problémája. Ide tartoznak például a vakok, gyengénlátók, értelmi fogyatékosok, stb. A különböző hátrányok megállapítása meghatározott keretrendszerrel és módszerekkel történik. Ezek a problémák bármilyen korosztályban és társadalmi rétegben előfordulhatnak. A tanulók speciális nevelési igénye elsődlegesen az adott fogyatékos-ságból eredő problémával függ össze. (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023)
- **Nehézségek (angolul: difficulties):** Az ide sorolt tanulók tanulási nehézségeire nincs konkrét magyarázat, nem lehet közvetlenül egy faktorhoz kapcsolni. Olyan tanulók, akiknek tanulási nehézségeik sem az előző, sem a következő kategóriába nem tartoznak. A probléma hátterében tanulási zavarok, magatartási problémák és tanulási nehézségek állnak, ezért nem szervi rendellenességeken alapuló tanulási nehézségekből eredő szükségleteik vannak. A magatartási vagy emocionális rendellenességeket és/vagy tanulási nehézségeket mutató tanulók esetében a sajátos nevelési igény elsődlegesen a tanuló és a nevelési kontextus interakciójának problémáiból ered, például diszlexia, diszgráfia. (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023)
- **Hátrányok (angolul: disadvantages):** Magyar terminológiában a hátrányos helyzetnek felel meg. Olyan tanulók, akiknél a probléma elsődlegesen társadalmi, szociális, kulturális vagy nyelvi tényezőkből következik. Az érintett tanulók nehézségei különféle környezeti hátrányokból, szocioökonómiai, kulturális és/vagy nyelvi

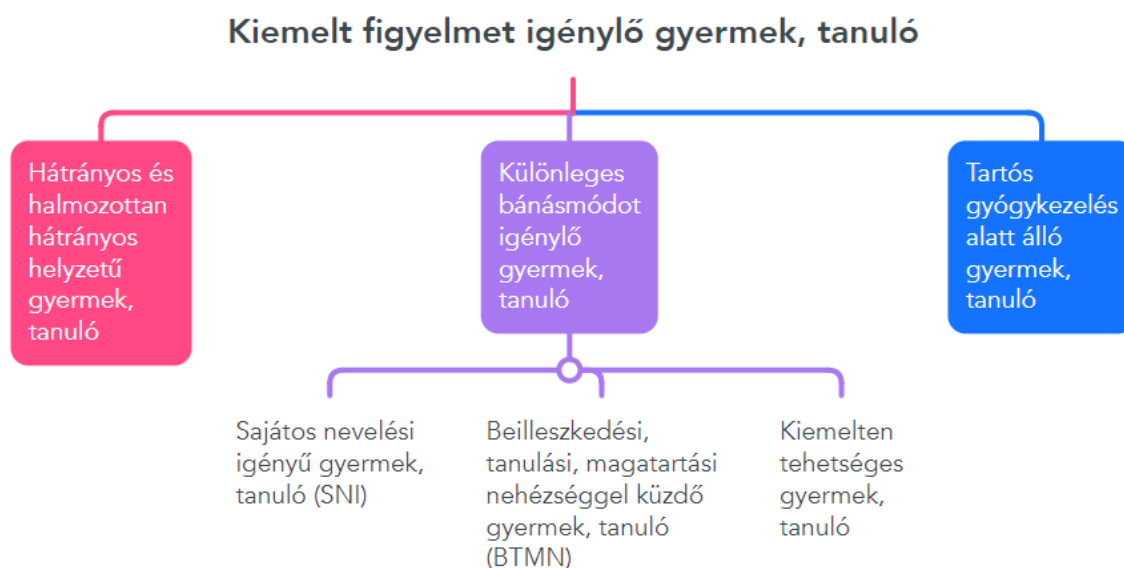
szükségeiknek kielégítetlenségéből következnek. Az ide sorolt tanulók sajátos nevelési igénye a felsorolt tényezőkből fakadó hátrányok kompenzálása. (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023)

2.2. Sajátos nevelési igény megjelenési formái

Magyarországon a sajátos nevelési igényű gyermekekre vonatkozó szabályozás több módosításon is átesett az évek alatt. Először 1993-as Köznevelési Törvény paragrafusai között került meghatározásra a sajátos nevelési igényű gyermek fogalma, és kategóriája. Legutóbb a 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről határozta meg a sajátos nevelési igényű kategóriákat. A 12. paragrafus releváns része alapján: (Margit, 2023) (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023) (Net Jogtár, 2023)

Kiemelt figyelmet igénylő gyermek, tanuló:

- Különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló
 - Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló.
 - Beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermek, tanuló: szakértői vélemény szerint az életkorához viszonyítottan jelentősen alul teljesít, társas kapcsolati problémákkal, tanulási, magatartásszabályozási hiányosságokkal küzd, közösségbe való beilleszkedése, továbbá személyiségfejlődése nehezített vagy sajátos tendenciákat mutat.
 - Kiemelten tehetséges gyermek, tanuló: életkorához képest átlagon felüli pszichés vagy mentális motorikus teljesítményre képes harmonikus és támogatott környezetben.
- A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szerint hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló.
- Tartós gyógykezelés alatt álló gyermek, tanuló.

1. ábra: A kiemelt figyelmet igénylő tanulók csoportosítása

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről megfogalmazása alapján a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi (látási, hallási), értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd. (Net Jogtár, 2023)

A sajátos nevelési igény „leküzdésére” az átlagostól eltérő, emelt szintű figyelem, segítség szükséges a külső személyek felől. Ezen segítség többféle eredetű és megvalósulása lehet. Lehet konkrét pénzügyi, például állami támogatás különböző eszközökre (például kerekesszék), melyek a hétköznapiakat segítik a hátráltatott körülményű tanulóknak. Ezen felül lehet személyi, mikor adott esetben szakembereket bocsátanak az különböző hátrányokkal küzdő tanulók számára (iskolai pszichológus, tanulást segítő asszisztens, magántanár, stb.). Valamint eszközbeli segítség is előfordulhat, ez általánosabb fejlesztő intézkedéseket foglal magába, mint például a közintézmények akadálymentesítése, fejlesztő taneszközök beszerzése, stb. Fontos, hogy ezen segítség mindig személyre szabottak valamilyen szinten. Általános módszer nincsen, ami minden sajátos nevelési igényű tanulóra pozitív hatással bír. (Sajátos nevelési igény problémaköre, 2023)

2.3. Sajátos nevelési igényű tanulók közoktatásba kapcsolása

A kiemelt figyelmet igénylő tanulók (köztük a sajátos nevelési igényű gyermekek) oktatása számos esetben jelent kihívást, mind az érintett tanulók számára, mind a velük foglalkozó közalkalmazottak, mind akár a gyermekek szülei számára. Ezen nehézségek leküzdése azonban jelenkori társadalmunktól elvárt kimondva és kimondatlanul is. Napjainkban az akár kisebb társadalmi csoportokat érintő kérdések, megkülönböztetések is nagyobb figyelmet kapnak, mint a múltban, szociálisan érzékenyebbek vagyunk bizonyos tekintetben, ez lehetőséget biztosít a sajátos nevelési igényű tanulók érdekképviselésére, erre a múltban kevesebb lehetőség kínálkozott. A sajátos nevelési igényű diákokkal számos alapvető bánásmód különíthető el, mely nem a konkrét megsegítésükre vonatkozik.

2.3.1. Integráció

Az integráció szinonima szava az együttnevelés, fogadás. Ennek lényege, hogy a sajátos nevelési igényű gyermekek az szakterminológia szerint átlagos tanulókkal közös élet- és tanulási térben vesznek részt az oktatásban. Ezáltal gyakorlatilag minden intézmény elérhető minden személy számára, megkülönböztetésmentesen jelentkezhetnek a tanulók és vehetnek részt az oktatásban. Ennek természetesen negatív és pozitív aspektusai is lehetnek. Pozitív, hogy a hétköznapi társadalmi képbe jobban beleolvad a sajátos nevelési igény kezelése, a mindennapok szerves részévé válik, ezáltal az emberek elfogadóbbá válhatnak velük szemben. Emellett a sajátos nevelési igényű gyermek erőteljesebben rá van kényszerítve a normál társadalmi légkörrel való szocializációra, ezen tekintetben a tanulmányaik után vélhetően nem lesz választásuk, a „dolgozói felnőtt” életben relevánsan kevesebb segítség áll rendelkezésükre. Ugyanakkor negatívum lehet, hogy a viselkedésbeli különbségek jobban kiéleződhetnek a tanulók között, ami a gyermeki kegyetlenség és szókimondó magatartás mellett a sajátos nevelési igényű gyermekek számára szélsőségesen csapódhat le. Mindazonáltal az integrációnak is lehetnek különböző szintjei. (Tudományegyetem, 2023)

Helyi, lokális integráció: A gyerekek közös épületben tanulnak, de külön csoportban. Kirekesztő oktatási forma, a múltban volt inkább jellemzőbb. Ekkor igazából valós kapcsolat nem, vagy csak korlátozottan tud kialakulni a sajátos nevelési igényű és a többi gyermek között. (Tudományegyetem, 2023)

Szociális integráció: Tanulmányi időben a gyerekek külön csoportban vannak, csak úgy, mint a helyi/lokális integrációnál (általában egy intézményben, de nem feltétlen), de a szabadidőben tudatosan keverednek, például közös játék. Ez a valódi integráció kezdeti változata. A

gyerekek nem akadályozzák egymást a tanulásban, a szabadidejükben megismerhetik egymást, megtanulhatják kölcsönösen elfogadni egymást, és vegyíteni saját értékrendjüket egymás közt. (Tudományegyetem, 2023)

Fordított integráció: ekkor a speciális iskola az, ami befogadja a nem hátráltatott körülményű tanulót, tehát a speciális igényűek vannak vélhetően nagyobb létszámban. (Tudományegyetem, 2023)

Spontán integráció: ez gyakorlatilag az a kategória, amibe minden előre nem tervezett, nem tudatos tevékenység tartozik. Ekkor nem készült fel az intézmény előre a speciális igényű tanulóra, nincs külön vizsgálat és megkülönböztetett törődés irányukba, együtt tanul minden diák. (Tudományegyetem, 2023)

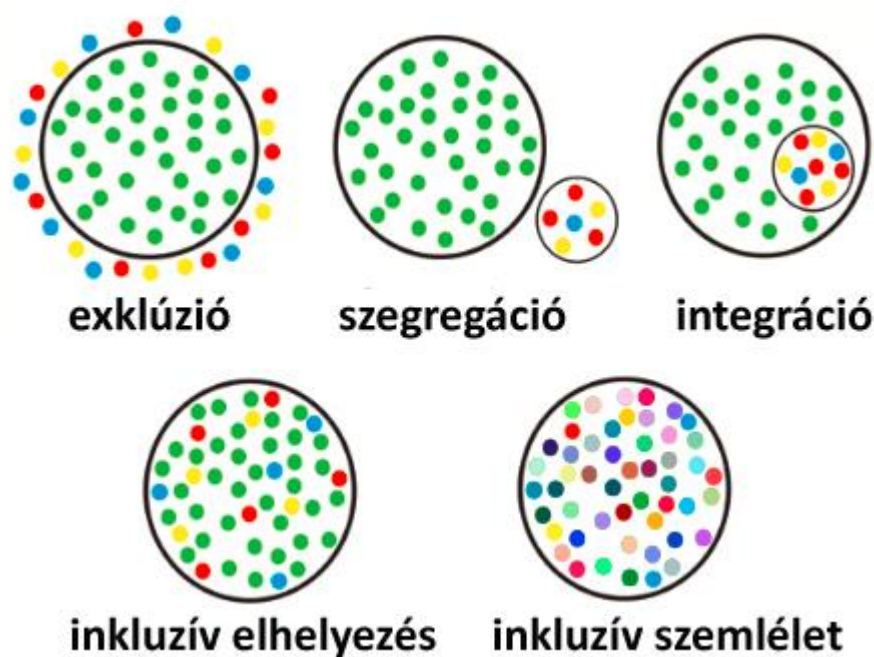
Funkcionális integráció: ez a legösszetettebb integrációs forma, ezen belül további kategóriák is vannak. Egyik a részleges integráció, amikor is csak a tanulásnak bizonyos részeiben vannak együtt a tanulók, jellemzően a főbb tárgyakat külön tanulják a sajátos nevelési igényű gyermekek. A teljes integráció során együtt töltik idejüket a diákok, mégis a tanrendben lehet eltérés. Ennek kivitelezése a pedagógustól összetett figyelmet igényel, a nagy létszám lehet sokszor akadálya ennek a módszernek. (Tudományegyetem, 2023)

2.3.2. Inklúzió

Az inklúzió inkább jelent egyfajta szemléletmódot, attitűdöt is. Szinonima szava a befogadás, amit a gyakorlatban használnak. Ez gyakorlatilag egy olyan nevelési típus, ami gyermekközpontú. Figyelembe veszi a különböző tanulók különböző igényeit és tulajdonságait. Ezen aspektusok tükrében igyekszik kialakítani egy elfogadó és segítő környezetet, ami a tanulók fejlődését a leginkább serkenti. Igyekszik a különböző segítségeknek köszönhetően minden tanulónak megadni az egyenrangúság esélyét és érzetét egymáshoz képest. A fogadó iskolában (integráció) a sajátos nevelési igényű gyermek csak jelen van, különleges igényeit nem veszik figyelembe, nem segítik célzott módon a tanulás vagy egyéb problémái során. Az inkluzív (befogadó) iskolai oktatás és nevelés az integrált nevelés továbbfejlesztett formája. A befogadó intézmény pedagógusai az egyéni kibontakoztatás és fejlesztés szemléletét képviselik. Inklúzió során át kell alakítani az egész rendszert, differenciáltan oktató és együttműködésen alapuló rendszert kell létrehozni, amely alkalmazkodni tud a gyerekek sokféleségéhez. (Tudományegyetem, 2023)

2.3.3. Szegregáció

Ezen különleges nevelési módszernél a sajátos nevelési igényű gyermek oktatása, fejlesztése elkülönített helyen valósul meg. Ez általában egy speciális intézményt jelent, ahol több, különböző szakterületen tevékenykedő hozzáértő személy foglalkozik a sajátos nevelési igényű gyermek igényeinek megfelelő célorientált tudás- és személyiségfejlesztéssel. Ezen intézményes nevelési forma a múltban volt gyakoribb, ekkor a különböző szempontból, de az átlagostól eltérő nevelési módot igénylő gyermekeket, embereket a hétköznapi tanulókkal együtt nevelni nem lehetett eredményesen, mivel a társadalmi elfogadottság ennek terén egy lényegesen alacsonyabb színvonalat képviselt. Az első szegregált intézményt 1770-ben hozták létre Párizsban, ez a siketeket segítette. Természetesen ennek elengedhetetlen előfeltétele volt a gyógypedagógia tudományának egy megfelelően fejlett szintre jutása. Mindez hazánkban 1802-ig váratott, ekkor nyílt meg a Váci Királyi Magyar Siketakadémia. (Tudományegyetem, 2023) (Szegregáció-integráció-inklúzió, 2023)

1. kép: Integráció-Szegregáció-Inklúzió összehasonlítása (Első lépések az integráció/inklúzió felé, 2023)

2.4. Sajátos nevelési igény megjelenése

A sajátos nevelési igénynek számos megjelenési formái lehetnek, ezek között kombinálódhatnak is akár a különböző tünetek egy adott személy tekintetében. Mindezért konkrétan nagy kihívást jelentene felsorolni minden, már korábban előfordult és megtapasztalt esetet, emellett relevanciája sem lenne teljes mértékben. A következőkben felsorolásra kerülnek a leggyakoribb

és talán a legismertebb típusok, melyekkel segítő szakemberhez fordulnak a különböző korosztályú tanulók napjainkban.

2.4.1. Diszlexia

Általános meghatározásban ez az olvasás zavarát jelenti. A „dys” görögül a hibás funkcióra, a „legere” latinul az olvasásra utal, ezekből tevődik össze a diszlexia szó. Ez gyakorlatilag a tanulási zavarok egy csoportjába sorolható, ami az olvasás terén való visszamaradott fejlődést jelent. Ez lehet örökletes is (férfiak jobban örökítik, mint a nők), de korai gyermekkorban is kialakulhat. Kialakulásának oka lehet, hogy erőltetett módú vagy tempójú az olvasni tanulás, vagy egyéb, közvetlen/közvetve traumatikus élmények, ami kihat az olvasásra. Ezt számos módon felismerhetik a hétköznapiakban, többféle jele is lehet. Hasonlóan kinéző betűk tévesztése, hasonlóan hangzó betűk tévesztése, magánhangzók keveredése, felesleges betűk vagy szótagok megjelenése, rossz szótag és/vagy betű sorrend, lassú olvasás, rossz szövegértés, nehezen beszél, fejletlen szókincs, új dolgok nehéz megtanulása (szöveg, vers), rossz memória, rossz tér-idő tájékozódás, stb. Természetesen ennek többféle kezelése is lehet az érintett személytől függően, de összességben mindnél elmondható, hogy a tanulmányi eredményük nem feltétlen tudja a valós tudást tükrözni. A különböző pedagógusoknak, tanároknak törekedni kell arra, hogy ilyen esetekben is meglegyen a tanulónak az esélye, hogy valós tudását mutathassa be, legyen alkalma felkészülni megfelelően. Erre általános javaslat nem adható, helyzethez mérten kell alkalmazkodni, de példákkal lehet szemléltetni. Az adott feladatot olvassa fel a tanár hangosan, esetleg a padtárs olvassa fel az érintett tanulónak például. Ezenkívül az olyan gyakorlati módszerek, mint a játékoság, a változatosság, multiszenzoriális módszerek (vizuális, auditív, kinestézisi anyagok gazdag felhasználása), a nyelv mélyebb megismerése (amely több ismeretet, és ezzel nagyobb önbizalmat ad az egyénnek az olvasáshoz), a tanítás során egyszerre csak rövid anyag közvetítése, változatos szemléltetőanyagok használata, az elegendő idő biztosítása a feladatoknál, nemcsak a diszlexiás, hanem az egészséges gyermekek számára is nagy segítséget jelenthet. (DISZLEXIA, AZ OLVASÁS ZAVARA, 2023)

2. kép: Diszlexiával kapcsolatos zavarok (Idegennyelv-oktatás nyelvtanulási nehézséggel küzdők számára: A diszlexia, diszgráfia felismerése, 2022)

2.4.2. Diszgráfia

A diszgráfia az írás zavarára utal, ezen belül a diszortográfia gyakorlatilag a helyesírás zavarát jelenti. Ez egy összetett folyamat, közvetlen kapcsolatban áll a hallási észlelés, a figyelemi készség, a memória minőségével. A diszgráfia olyan írászavar, amely az írás grafomotoros jellemzőinek zavarában nyilvánul meg (betűk felismerhetősége, írás gyorsasága, téri elrendezés, központosítás, betűk használata, stb.), valamint a fonológiai-nyelvi jellemzők zavarában (nyelvtan, mondat szerkezet, helyesírás), és ennek a kettőnek az együttes előfordulásában. Okai sokrétűek lehetnek, például a beszédhallási/látási/mozgási/térbeli érzékelő képesség fejletlensége, a szükséges képzetrendszerek (fonémák: beszédhangok képzetei, artikulémák: a beszédhangok kiejtési képzetei, grafémák: a betűk látási, térbeli képzetei, kinémák: a betűk leírásával kapcsolatos motoros, kinesztetikus képzetek) fejletlensége, stb. Alapvetően a diszgráfiának kettő megjelenési módja van. Formai diszgráfia: Ha az írás technikai része nehéz a finommozgások vagy a szem-kéz koordináció pontatlansága miatt. Ilyenkor az írás külalakja csúnya, a betűk kilóghatnak a sorokból, rendezetlen az íráskép. Tartalmi diszgráfia: Ha az írás külalakja elfogadható, de nagyon gyenge a helyesírás, és nem tudja írásban kifejezni a saját gondolatait. Előfordulhat, hogy a gyermek esetleg szépen és hibátlanul másol, de tollbamondás után nagyon sok hibát ejt. Különböző módokon próbálhatnak meg ezeken a nehézségeken segíteni a pedagógusok, fontos az adott körülménynek megfelelő alkalmazás. Alapjában segíthet, ha fejlesztjük a gyermek releváns készségeit, mint például kézügyesség. Ezen felül meg kell próbálni különböző eszközök alkalmazását, például eltérő tollak, eltérő füzet/papírmínőség, emellett

nagy mennyiségű gyakorlás is alkalmas lehet, valamint természetesen a lelki támasz, beszélgetés is javíthat a szituáción. (BME Hallgatói Szolgáltatási Igazgatóság, 2023) (Andrea B. S., 2023)

2.4.3. Diszkalkulia

A diszkalkulia olyan tanulási zavar, amely a matematikai fogalmak, műveletek, eljárások elsajátítása és alkalmazása során jelentkezik. Okai szintén többértűek lehetnek, adott esetben kombináltak is akár. Lehet konkrét agyi fejlődési rendellenesség, múltbeli betegség okozta hatás, felmenőktől öröklött tulajdonság, neveltetés közbeni negatív hatású környezet, egyéb zavarok közvetlen/közvetett hatása, stb. Leginkább 4 típus különíthető el. Grafikus diszkalkulia: a tanuló nem képes a matematikai szimbólumok elsajátítására, alkalmazására. Olvasási diszkalkulia: a tanuló nem tudja a matematikai szimbólumokat megfelelően értelmezni (ez gyakorlatilag erősen párhuzamos a diszlexia/diszgráfia körülményével). Emlékezeti diszkalkulia: az emlékezeti hibák a felületes szövegészlelésből, a gondolkodási műveletek elégtelenségéből adódnak. Gondolkodási diszkalkulia: a tanuló analízáló, összehasonlító képessége gyenge, hibásan analógizál. Kapcsolati rendszerek létrehozásában és következtetésalkotásban fejletlen. Egy ilyen tanuló jellemzője, hogy számolása zavaros (kihagy lépéseket és/vagy számokat), lassan gondol át matematikai összefüggéseket, fűzetvezetése kaotikus és nem igazodik el benne, figyelme szétszórt, logikai kapcsolatokat nehezen alkalmaz és ismer fel, stb. Mivel a diszkalkulia gyanús gyerekeknél más és más nehézségek, problémák jelentkezhetnek, így általános és minden tanulót vizsgáló feladatokat nem lehet összeállítani. Fontos ennek minél előbbi felismerése, mivel egyre később egyre kevésbé visszafordítható a folyamat. A tanár a segítő hozzáállással tudja ezen hátrányt korrigálni, az alapok újratanulásával és megszilárdításával, valamint a megfelelő diszkalkulia vizsgálat és az ott meghatározott terápián való részvétel javaslása. (Aladárné, 2000)

3. kép: Diszkalkulia jellemzői

Forrás: Google fotó: diszkalkulia (<https://tinyurl.hu/I79H>)

2.4.4. Figyelemzavar és egyéb sajátos nevelési igények

A korábban felsorolt sajátos nevelési igények azok, melyek leginkább elkülöníthetőek, valamint a hétköznapi ismereteinkkel leginkább értelmezhető és felismerhető. Természetesen ezen kívül számos egyéb kategória is létezik.

A leginkább öröklött módon hozott különleges bánásmódot igénylő körülmény, amikor valamilyen mozgásszervi vagy érzékszervi fejlődési rendellenessége van a tanulónak, vagy akár ezek kombinációja. Ezen hiányok gyakorlatilag könnyebben kezelhetőek, mivel vannak célzott hiánypótló megoldások és eszközök minden mozgás- és érzékszervi területre, emellett adott esetben a tanulással közvetlen kapcsolatban álló intellektuális területek sértetlenek. Például mozgáskorlátozottak számára akadálymentesített épületek és tantermek, látáskárosultak számára audio-tapintás pároson alapuló segítő tananyagok, hallássérültek számára vizuális-írott segítő anyagok, néma tanulónak írás és mutogatás lehetősége, avagy ezek kombinációja akár milyen rokkantsági forma ellen.

Emellett sajátos nevelési igény kategóriáiba tartoznak még a súlyosabb pszichológia zavarok is, mint például autizmus, skizofrénia, azonban ezen eseteknél jóval nagyobb a szerepe a

pszichológiai háttérnek. Sokszor ezen tanulók esetében sokkal korlátozottabb a segítő módszerek elérhetősége, adott esetben közösségbe is csak korlátozottan integrálhatóak, több szakfigyelmet igényelhetnek hosszútávon is akár.

Valamint meg kell említeni a mérsékeltebb szinteket is a sajátos nevelési igényeken belül. Sok esetben gyakorlatilag nem határozható meg egy-egy konkrét kategória, minimális zavarral, hátránnyal rendelkeznek csupán. Ilyen az, mikor bizonyos hosszútávú figyelemzavarral, koncentrálnálási nehézséggel küzd a tanuló. Ennek nem kell elérnie a sarkosított hiperaktivitási szintet, csupán annyit jelent, hogy az idővel egyenesen/exponenciálisan arányosan csökken a tanuló figyelme. Gyakorlatilag egy bizonyos idő elteltével nem tud érdemben tovább koncentrálni az adott témára, mindenképpen ekkor valamivel meg kell törni a figyelem folytonosságát, szünetet tartani. Természetesen a figyelési készség több aspektustól is függ, például fáradtság, téma szeretete, közösség szeretete.

3. VIZSGÁLAT

3.1. A vizsgálat módszere

A vizsgálat során saját kérdéseket fogalmaztam meg személyiségük és a sajátos nevelési igényükhöz kapcsolódva, hogy részletesebb bepillantást nyerjek tanulmányaikat akadályozó és segítő tényezőkbe, valamint alapvető intellektuális és viselkedésbeli képességeikbe, jellemzőikbe. Ezek a kérdések egységesek voltak a vizsgálat összehasonlíthatósága érdekében. A kérdéseket egy körülbelül 30 perc időtartamú privát interjú során tettem fel, a függelék részben található a beszélgetésünk szöveges átirata a releváns tartalmakkal. Az interjú során elhangzott nem releváns mondatok nem kerültek a dokumentumban feltüntetésre, azonban a fontos mondatok valós időrendben kerültek dokumentálásra.

A saját kérdések mellett minden résztvevő 4 azonos kérdőívet töltött ki. Ezen kérdőívre adott válaszokat összegeztem és vizsgáltam meg a későbbiekben. Ezen kérdőívek pontos formátuma, a konkrét kérdések, a kiértékelési szempontok, valamint a kérdéscsoportok részletesebb leírása a függelék részben található.

Az 1. kérdőív egy becslő skála a tanuló intellektuális képességeinek feltérképezéséhez. Elvi alapját Howard Gardner alkotta meg, mi szerint az intelligenciánk egy többszörösen összetett, inhomogén képződmény. A hétköznapi nyelvezetre lefordítva ennek lényege, hogy mindenkinek más területek az erősségei, vannak fejlettebbek és visszamaradottabbak párhuzamosan is akár. Gardner szerint 7 fajta intelligencia különböztethető meg: nyelvi, logikai-matematikai, testi-mozgási, téri, interperszonális, intraperszonális és zenei. A módszer lényegében nem pontosan az adott területet vizsgálja, ezáltal nem egy konkrét jelentéssel bíró számadat az eredményünk, inkább csak a különböző területeket állítja párhuzamba, azonban a skálázható értékek szolgálnak némi becslő jelleggel is.

A 2. kérdőív a Renzulli-Hartman skála a kiemelkedő tanulók viselkedésjellemzőinek becslésére. Renzulli szerint a tehetségnek 3 fő összetevője van. Átlagon felüli intellektuális képesség: mind az általános, mind a speciális képességeket magukba foglalják, az adott témában elérhető legmagasabb teljesítményszint. Feladat iránti elkötelezettség: a motivációhoz (cselekvésre készítő belső állapot) hasonlítható. Kreativitás: belső készítés, egyéni gondolatok megszületése, a „zseni” megnevezés egyik elengedhetetlen alkotóeleme

Renzulli eredetileg (1997) ezeket körökként ábrázolta, és a közös metszet adta ki a tehetséget, innen is az elnevezése, háromkörös tehetségfelfogás. Hartmannal társulva módosították

ezen elnevezéseket, valamint bővítették egy negyedik opcióval a jelen használatos skála megalkulásához.

A 3. kérdőív a tanulók tanulás iránti attitűdjét igyekszik feltérképezni. A kérdések különböző kategóriákhoz tartoznak, vegyesen elrendezve a válaszok függetlenségéért. Az alábbi kérdéssoportok találhatóak meg benne: továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola; érdeklődés, kutatás; elmélyülés, kitartó munka; jó osztályzat az iskolában; megfelelő közösségi pozíció társaim közt; jutalom a családban.

A 4. kérdőív a tanulási metódusokkal foglalkozik. Tanulási stílusokból is különböző módszerek lehetnek előnyösek az eltérő beállítottságú személyeknek. A stílus megismerésével meg tudhatjuk, hogy milyen módon képes az adott illető leghatékonyabban tanulni, avagy milyen módon tudunk számára leginkább segítséget nyújtani. A kérdőív összesen 9 tanulási stílust különít el. (Bernáth László, 2015)

4. VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI ÉS ELEMZÉSÜK

4.1. 1. Kérdőív eredményei

1. táblázat: 1. kérdőív eredményei

1. kérdőív	Wíg Ottó	Pérez Dénes	Fenyves Nóra
Nyelvi	2,89	3,22	2,86
Logikai-Matematikai	3,22	3,22	2,86
Testi-Mozgási	3,29	3,29	2,71
Téri	3,22	2,67	3,56
Interperszonális	3,13	3,00	3,13
Intraperszonális	3,00	3,09	3,27
Zenei	2,00	1,88	1,86

A válaszok kiértékelésekor végig szem előtt tartottam az értékek nagyságát általánosan is, ugyanakkor szubjektíven is (néhány ember általánosan magasabb értékeket az, vagy ellentétben általánosan alacsony értékeket). Illetve emellett az interjúalanyokról megismert egyéb információk közötti kapcsolatot is igyekeztem feltárni.

Ottónak nem születtek kiugró értékek egyik kategóriában sem, az azonban látszik, hogy számára a zenei beállítottság nem hasznos a tanulása és mindennapjai során. A mérnöki beállítottság látszódik, mivel a matematikai-logikai aspektus az egyik legerősebb. Azonban emellett egyértelműen megállapítható, hogy számára a mozgás és a kommunikáció is serkentő hatású, valamint, ha az elsajátítani szükséges anyagrészt vizualizálhatja is. Maradandóan össze tud kapcsolni különböző megjelenésű információkat, legyen az egy színes ábra, vagy valamilyen mozgás formátum. Mindez tükrözheti adott esetben a sport iránti szeretetét is mellékinformációként.

Dénes konzisztensen viszonylag magasabb értéktartományban adta meg a válaszait, ennek tükrében kell elemeznünk azokat. Ennek fényében látható, hogy a zenei aspektus Dénes életében szinte egyáltalán nem játszik fontos szerepet, pusztán a zenehallgatás szeretetében jelenik meg az életében. Ezen kívül a magasabb értékeket elért csoportok tükrözik a mérnöki pályaválasztását, azonban viszonylag vegyes ez. Mind a logikát előtérbe helyező mérnöki, matematikai aspektusa fontos, mind az emberekkel kapcsolatos tulajdonsága (legyen ez saját magával, vagy embertársaival kapcsolatos). Ez annak is köszönhető valószínűleg, hogy élete során két viszonylag különböző életpályába is belekóstolt, gondolkodóbb, humán beállítottságú történelem szak, valamint a realisabb, jobban logikára épülő vegyész szak. Azonban az megállapítható egyértelműen, hogy értékei átlagon felüliek összességben.

Nóra a téri a perszonális kérdéscsoportokban ért el kiemelten magas átlagértékeket. Ennek jelentéstartalma, hogy élete során, tanulásnál, munkánál, az új ismeretek körüljárásánál fontosak számára az emberi kapcsolatok, legyen szó saját magáról, vagy embertársairól. Szeret más személyekkel kontaktálni, világnézeteket cserélni, ugyanakkor önmaga is fontos aspektus a mindennapjai során, emellett az érzékelt tudást, ismereteket, képességeket örömmel vizualizálja, kapcsolja össze más kognitív területekkel, legyen szó ábrákról, képekről, rajzokról. Mindemellett láthatóan a zene nem játszik szerepet életében, maximum az átlagember zenehallgatási szintjéig.

Az első kérdőív arra világít rá, hogy a sajátos nevelési igényű tanulók is rendelkezhetnek magas intellektuális képességekkel hátráltatott körülményeik ellenére. Emellett a hasonló visszajelzésekből egyfajta általános érvényű következtetés irányába tudunk elindulni. Például az inter- és intraperszonális értékek viszonylag magasak mindhárom esetben, így az emberi kapcsolatok (mind másokkal, mind önmagukkal) fontos részt képeznek.

4.2. 2. Kérdőív eredményei

Ottó a második kérdőíven a tehetségével kapcsolatos kérdéseket válaszolta meg. Tanulási jellemzők témakörben az átlagpontszáma 3, emellett kreativitásnál 2.9, motivációs jellemzőknél 3,1, valamint a vezetési-társas jellemzőknél 2,7 lett az átlagos pontszáma válaszonként. Ezek viszonylag magas értékeknek számítanak, azonban nem kiugróknak. Ez gyakorlatilag a tehetség nehezen meghatározható elméleti határának kezdete. Láthatóan egy öntudatos személyiség, aki motivált, és rendelkezik a műszaki vénával.

Dénes a második kérdőív során a tehetségével kapcsolatos kérdéseket válaszolta meg. Tanulási jellemzők témakörben 2.86, kreativitásnál 3.33, motivációs jellemzőknél 3.22, valamint a vezetési-társas jellemzőknél 2,9 lett az átlagos pontszáma válaszonként. Ezek viszonylag magas értékeknek számítanak, azonban nem kiugróak. Két értéke viszonylag kiugró, két értéke azonban csak átlagosnak, esetlegesen magasnak nevezhető. Ez gyakorlatilag a tehetség nehezen meghatározható elméleti határán áll, de mindenképpen jobb, magasabb értékek az átlagnál. A válaszaiból megállapítható, hogy magas a belső motivációja, illetve az általa érdekesnek tartott feladatokban a kreativitását is előszeretettel használja. Az első, tanulási jellemzőket körülölelő kérdéscsoportban adott válaszainak átlagán vélhetően felfedezhető az SNI okozta nehezebb körülmény, mivel az említett kérdések közvetve vagy közvetlenül, de nagyobb részben kapcsolódik az interjú során elmondottakhoz. Vélhetően az átlagon felüli tulajdonságainak is köszönheti, hogy középiskolai tanulmányai során sem hagyta, hogy felülmúlja őt a diszgráfia.

Nóra szintén kitöltötte a második kérdőív során a tehetségével kapcsolatban feltett kérdéseket. Eredményei nem kiugróak, azonban az átlag felett állónak mondhatóak. Legnagyobb értéket a kreativitásban (3,22) szerzett, ez megfelelően alátámasztja a beszélgetés és egyéb kérdőívek során megismert személyiségét, valamint az általa választott alapszakot, ipari termék- és formatervező is. A motivációs értéke 3-as lett, ami magasnak mondható, ez mindenképp előnyös a sajátos nevelési igény okozta nehézségek leküzdéséhez. A tanulási (2,57) és vezetési-társas (2,8) értékei átlagosak lettek, ami azt mutatja, hogy számára nem a tanulás meghatározott és számszerűsített eredményei a fontosak életszemléletében, valamit, hogy a vezetés iránti belső késztetése nem kiugró, pusztán a társas kapcsolatok ápolást tartja fontosnak.

4.3. 3. Kérdőív eredményei

2. táblázat: 3. kérdőív eredmények

3. kérdőív	Wíg Ottó	Pérez Dénes	Fenyves Nóra
továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola	0,80	1,80	0,60
érdeklődés, kutatás	1,00	1,20	0,20
elmélyülés, kitartó munka	0,80	0,80	-0,20
jó osztályzat az iskolában	-0,40	0,00	-0,20
megfelelő közösségi pozíció társaim közt	0,80	1,40	1,00
jutalom a családban	-0,17	0,17	1,17

Ez alapján megállapítható, hogy Ottó belső késztetéssel rendelkezik tanulmányai művelése iránt, nem csupán gyermekkorából származó jutalmazás sarkallta a továbbtanulásra. Azonban az osztályzatok világa nem a fő mércéje, nem ez határozza meg a kialakított világképét, emellett akaratos is, mivel felesleges dolgokba nem fordít akkora energiát és munkát, mint érdeklődési területébe.

Ez alapján megállapítható, hogy Dénes igen magas belső késztetéssel rendelkezik tanulmányai művelése iránt, nem a jutalmak határozzák meg a személyét, legyen szó elméleti síkon a jelenleg működő osztályzási rendszerről a tanintézményekben, avagy az otthoni konkrét tárgyi jutalomról. Számára maga a tudás a fontos, az általa érdekelt területekben való elmélyülés lehetőséghez mérten több irányból és módszerrel. Az viszont kijelenthető, hogy ad mások véleményére, számít a mindennapjaiban, hogy mit gondolnak róla a közvetlen kapcsolatában álló személyek. Ez lehetséges, hogy részben a diszgráfiára vezethető vissza. Ez már a kezdeteknél is egy, az átlagtól különböző bánásmódot indikál sokszor környezetétől, vélhetően ennek elle-

nére igyekszik bizonyítani, és belső késztetést érez rátermettsége minél részletesebb bizonyítására, mely eddigi tanulmányait megismerve ezidáig sikeres. Emellett általános értéknek tekinti az intellektust, valamint az intézményi oktatásban való részvételt.

A harmadik kérdőívvel Nóra tanulási attitűdje került vizsgálat alá. Megállapítható, hogy nála leginkább a tanulás jutalmazása az, ami előtérben áll. Ehhez tartozik az akár valós, kézzel fogható jutalom, melyet családjától vagy társaitól kap eredményeinek köszönhetően, de ide tartozik az elméleti, kézzel meg nem fogható jutalom is, amit a társadalmi, csoportján belüli dicsőség, megbecsülés jelent. Látható, hogy maga a tanulás, a dolgozás szeretete nem élteti Nórárt, illetve nem igényli a hosszas és alapos problémamegoldásokat. Mindez tükrözi a sajátos nevelési igényét is valószínűleg, emiatt sem erősödhetett ez a területe. Azonban mindennek ellenére, láthatóan van belső késztetése (ennek pontos eredete nem azonosítható most be) a magasabb célok elérésére, legyen szó akár iskolázottságról vagy munkaköréről.

A válaszokból általános irányzatnak tekinthető, ami az előző kérdőívvel is összhangban áll, hogy a közösségi szerep előtérben áll. Emellett a „hivatástudat”, a belső motiváció is fontos szerepet tölt be, ez azért is fontos, mert a sajátos nevelési igény okozta nehézségeket ennek segítségével tudják eredményesen felülmúlni céljaik érdekében.

4.4. 4. Kérdőív eredményei

3. táblázat: 4. kérdőív eredményei

4. kérdőív	Wíg Ottó	PéNZ Dénes	Fenyves Nóra
Auditív-aktív	3,75	4,25	4,50
Auditív-befogadó	3,50	3,25	3,50
Vizuális/ábra	4,63	4,63	4,63
Vizuális/szöveg	3,78	3,89	2,89
Mozgás	2,50	3,33	3,00
Csend	4,17	2,83	4,17
Társas	3,50	3,17	4,33
Értelmes	3,90	4,40	3,20
Intuitív	3,50	3,00	3,25

A korábbiakat alátámasztja ez a kérdőívi eredmény is. Láthatóan Ottó csendben szeret koncentrálni nyugodt körülmények között, és igényt tart az ábrákra, képekre, amik megjeleníthetik az elhangzott vagy elolvasott tudást. Emellett a logikai kapcsolatokat képes és szereti is megérteni, ez a mérnöki lét egyik alapvető eleme, nem épít az intuitív, kapcsolatok nélküli levelezésekre, ezáltal sokkal jobban érti az anyagot, ha logikusan felépíti önmagában vagy egy külső

személy számára. Azonban a mozgás szeretete a konkrét tanulási folyamatban inkább csak hátráltatná adott esetben, főként a képzeletére, memóriájára, vizualitására épít tanulás közben.

Dénes két kategóriában kiugróan magas értéket ért el, ezek az auditív-aktív és a vizuális/ábra csoportok. Ez gyakorlatilag SNI helyzete miatt kapott segítségeinek relevanciáját is alátámasztja. Úgy érti meg legjobban az adott tananyagot, új ismeretet, amivel éppen foglalkozik, ha össze tudja kapcsolni azt más körülménnyel, vagy megközelítéssel is. Legyen szó egy reprezentatív ábrázolásról, akár diagram formájában, avagy tömörítve a lényegét megfogalmazva elmondani a tanultakat a saját szemszögéből. A tanulása során nem igényli kiváltképp a csendet, valamint ugyancsak képes társaságban és önállóan is hasonló eredménnyel tanulni. Mindemellett az értelmes megnevezésű kategóriában is kiemelkedően magas pontszámot ért el. Ezen kategória alapján megállapítható, hogy a gondolkodó életszemlélet tükrözi, nem a magolás a cél, hanem az alkalmazás és hatékonyság. Ezen területeket közvetve/közvetlenül tudják hátráltatni a különböző SNI-s körülmények, így valószínűleg megfelelő, vagy akár átlagon felülnek is nevezhető eddigi eredményei köszönhetőek annak is, hogy a kiváltképp erős tanulási stílust hátráltatja, azaz pozitív kimenetelben ennek ellenére is átlagon felüli tud maradni. Az intuitív, logikai kapcsolatoktól mentes gondolkodási metodika távol áll Dénestől, ezt alátámasztja mind mérnöki, mind történelemmel kapcsolatos eddigi tanulmánya. Mindkettő viszonylag mellőzi a heurisztikus gondolatmeneteket.

A tanulási stílus kérdőív eredményeiből megállapítható, hogy Nóra a nyugodt, konszolidált környezetet szereti feladatai elvégzésére. Emellett emberek között fogékonyabb az új ismeretekre, főleg, ha mindezt sokat kommunikálva, vizuális elemek segítségével teszik. Például egy brainstorming program, ahol több, hozzá hasonló érdeklődési körű és mentalitású ember lenne jelen, vélhetően serkentené gondolkodását egy adott probléma kapcsán. Legalacsonyabb értéke a szöveggel kapcsolatos tulajdonságcsoportnál látható, ami szintén alátámasztja sajátos nevelési igényű leletét, miszerint lassabban gondolkodik egy átlagembernél, ami közvetett módon a koncentrációjára is hatással lehet. Láthatóan, azonban a saját tudását szívesen elmondja önmaga nézőpontjában.

Az eredmények összegzéséből levonható egyfajta előzetes megállapítás, miszerint a sajátos nevelési igényű hallgatók eredményes tanítása érdekében hasznos lehet számunkra, ha az oktatást, az információk átadását kiegészítjük vizuális elemekkel, serkentjük a gondolkodásukat a lényeg sokrétű közlésével. Emellett visszajelzést is kérünk tőlük, valamilyen formájú részvételt a tudásátadásban, arról való kommunikálásban. De a vizualitás a legerőteljesebb faktor.

5. SNI CÉLÚ OKTATÁS

5.1. Sajátos nevelési igényű tanulók támogatása a felsőoktatásban

A munkám és tanulmányaim során volt lehetőségem bepillantást nyerni, megismerni egy olyan felsőoktatási programot, ami a kiemelt figyelmet igénylő tanulóira irányul. A program részletes megismerése érdekében interjút készítettem egy, a programban dolgozó munkatárssal. Ennek teljes, releváns szöveges változatát a függelékben lehet megtekinteni. A személyes információk védelméért az egyetem és a program nevét elváltoztattam, valamint a dolgozó kolléga nevét is módosítottam.

A felsőoktatási törvény előírja minden intézmény számára, hogy kötelesek segítséget nyújtani, többlet tanulási lehetőséget biztosítani a kiemelt figyelmet igénylő tanulók számára. Természetesen ennek megvalósulása sokféle mód és eszköz alapján történhet, illetve számos tényezőtől függhet. Lehet infrastruktúra, eszköz, módszer szinten megjelenő, például akadálymentesítés bizonyos formája, de lehet humán erőforrással kivitelezett extra tanórák, tanulást segítő megbízottak vagy önkéntesek, pszichológusok stb. A legtöbb egyetemen van kortárs mentor program. Viszont mindenhez tökéletes szükséges, így ezek kivitelezéséhez is. Ennek biztosítása természetesen részben az egyetem feladata, másrészt az egyetemet fenntartó alapítvány vagy állam irányából érkező támogatások is fordíthatók ilyen célokra. Itt kiemelendő például, hogy egy kiemelt figyelmet igénylő tanuló után a felsőoktatási intézmények nagyobb összegű hallgatói normatívában részesülnek az államtól, mint egy átlagos diák esetén. Mindemellett pedig külső támogatóktól kapott anyagi vagy eszköz támogatások is megjelenhetnek az oktatásban.

Az egyik legfontosabb aspektus az lenne, hogy a társadalom általános ismereteit bővítsük a sajátos nevelési igényű (bővebben a kiemelt figyelmet igénylő) emberekkel kapcsolatban. Sok esetben az általános vélekedés a megkülönböztetés, lenézés, a kivételezés megkérdőjelezése. Mindez a felsőoktatásból szerzett tapasztalatok alapján egyetemi szinten javul a normál hétköznapiakhoz, vagy akár a középiskolai szinthez képest. Felsőoktatásban általánosságban elfogadottabbak az emberek saját és interjúalanyaim tapasztalatai alapján, ez vélhetően részben a koncentráltabban jelen lévő magasabb intellektusnak köszönhető, illetve jelenleg már a tanárok képzésébe is be van építve valamennyire a sajátos nevelési igény kezelése, azonban az idősebb oktatókra például ez nincs hatással, ekkor kerül képbe adott esetben a felnőttképzés kérdésköre. A már közoktatásban hosszú évek vagy évtizedek óta dolgozó tanárok szemléletét is lehetne és kellene bővíteni ilyen irányba.

A Budapesti XY Egyetem keretei között működik egy, általánosan a felsőoktatásban egyedülálló program, mely a sajátos nevelési igényű hallgatókat igyekszik segíteni, ez a K. Program. Ebben lényegében minden fogyatékkal küzdő, tanulási zavarral vagy meghatározott egészségügyi problémával élő hallgató kérhet segítséget egyetemi tanulmányaihoz. A programban való részvételhez legfontosabb egy esélyegyenlőségi regisztráció az érintett hallgatóktól, melynek a lényege, hogy az előzetes hivatalos (meghatározott szerv vagy szervek által kiállított) orvosi diagnózist alátámasztandó egy újabb felmérés keretében meghatározzák, hogy a tanuló milyen többletsegítségre jogosult az egyetemi órákon, zárthelyiken való részvételkor. Az adott tantárgyakhoz tartozó és kikérhető segítségüket (például többlet idő zárthelyi dolgozatnál) minden félév jelezniük kell az adott oktató irányába előre, illetve adott esetben a zárthelyik előtt is újra a megfelelő dokumentumokkal alátámasztva annak hitelességét. Emellett a regisztrációt követően az illetékesek igyekeznek a sajátos nevelési igényű hallgató mellé korrepetitort keresni, aki a korábban megnevezett tantárgyból segíteni tudja a hallgatót, ekkor a segítő hallgató lesz a korrepetitor. Fontos kiemelni, hogy korrepetitor csak olyan, szintén hallgató személy lehet, aki XY egyetemi jogviszonnyal rendelkezik az érintett időszakban. Ha minden feltétel teljesül, a korrepetitor egy kétoldalú szerződés keretei között vállalja, hogy az érintett hallgatót segíti egy konkrétan megnevezett tantárgyból az éppen aktuális félév időtartamában, cserébe meghatározott munka alapú ösztöndíjfolyósításban részesül. Egy korrepetitornak több hallgatója és több felelős tantárgya is lehet, valamint egy hallgató is kaphat több tantárgyból, akár több korrepetitortól segítséget. Ennek igazságos meghatározását, szétosztását, elbírálását a felelős személyek végzik a K. Programon belül a rendelkezésre álló lehetőségekhez mérten. A programban dolgozók pontos létszámát nehezen lehetne meghatározni, mivel egyes részeit gyakorlatilag független csoportok végzik (például kifizetések teljesítése). Azonban jelenleg (2022 október) a programban nagyjából 3-5 aktív korrepetitor és ugyanennyi aktív munkatárs van (de ennek megítélése is szubjektív, mivel egyéb feladatokat is ellátnak a személyek, szubjektív meghatározás, hogy pontosan ki „tartozik” a programhoz). Emellett ugyan ennyi diákot lehet megemlíteni, ugyanakkor a létszám permanens változhat, mivel év közben is lehet jelentkezni az érintetteknek.

Egy ilyen felelős személlyel készítettem interjút a program még mélyebb megismeréséhez. Eszenyi Kálmán végzi az adminisztrációs teendőket (pályázatok kiírása és bírálása, szerződéskötés, kapcsolattartás a hallgatókkal és a program egyéb szerveivel), valamint a szakmai felügyeletet (belső képzések és tréningek, toborzás) is. Gondolatai alátámasztják a korábbi bekezdésben általam alkotott képet felsőoktatásról, azon belül a sajátos nevelési igény helyzetéről. Kálmán 2-3 éve része a programnak, illetve maga a K. Program sem régmúlta visszanyúló,

azonban a rendelkezésre álló keretek is aktív alakulásban állnak. A korrepetitorok bérezését, ösztöndíját az egyetem által kapott emelt összegű hallgatói normatíva fedezi, ugyanakkor a K. Programban dolgozók bérezését maga az XY Egyetem állja. A K. Program célja nemes és helytálló, az tanulásban rászoruló hallgatók támogatása, valamint távlati céllal a normál hallgatók közé integrálás irányába való személyiségfejlesztése, ugyanakkor Eszenyi Kálmán tapasztalatai alapján is egy kollektív társadalmi tudat fejlődésen át vezetne az út a biztos fejlődés irányába. Tapasztalatai alapján sokszor az emberek nincsenek is tisztában vele, mit is takar a sajátos nevelési igény, csak a kivételezés kirívó számukra, vagy ellentétes esetben, hogy a gyermek „buta vagy lusta”. Emellett jellemző manapság a különféle, valamennyire látszattervékenységeknek mondható fejlesztések az adott szemléletek tükrében. Például mozgássérülteknek („legpopulárisabb”) célzott akadálymentesítés adott létesítményeken belül, ugyanakkor az egyéb rendelkezésekre nincsenek tekintettel, példának okán az érzékszervi fogyatékoság, figyelemzavar, autizmusos spektrum zavar. Azonban kijelentendő, hogy tökéletes megoldás nem létezik, főleg nem rögtön, így bármilyen fejlesztő célzatú tevékenység a fejlődő szemléletmódban már előre lépés a korábbi állapothoz viszonyítva.

5.2. Általános észrevételek és megállapítások

A felmérésekből kiderül, világossá válik (várakozásokat alátámasztva), hogy a sajátos nevelési igényű diákok oktatása egy rendkívül összetett folyamat, melynek konkrét eszközeit, amik a legcélszerűbbek az adott körülmények között, nem egyszerű feladat meghatározni, kiválasztani. Az alapvető megoldások, mint többletidő, kérdések egyéb formában történő megfogalmazása (például képi illusztráció), vagy a tudás változatos formájú közlési orgánuma (például gépelve vagy kézzel írva), nem nagy többlet energiaráfordítás megvalósítani az érintett oktatóknak akármilyen oktatási szintről is legyen szó. Mindez pusztán empátiát és odafigyelést igényel, ezen aspektust lehetne erősíteni a tudatosságot növelő, az SNI-t bemutató különböző kampányokkal.

Különböző nevelési és oktatási attitűdöket és módszereket kell kombináltan alkalmazni, valamint ezen felül is a permanens változó körülményekhez kell aktív alkalmazkodóképességgel rendelkezni, így aknázhadjuk ki a módszerekben rejlő lehetőségeket. Valamint mindezek mellett a legfontosabb a törődő és empatikus hozzáállás, azonban mindez általános pedagógiai értéknek is tekinthető.

Kijelenthető, hogy a sajátos nevelési igényű diákok célzott nevelésének, fejlesztésének a lehetősége, esélyei az osztálylétszámmal fordított arányban áll, így inkább kisebb létszám ideális esetben. Nagyjából 30 fő, és maximum 50% körüli sajátos nevelési igényű tanuló arány az, ahol megfelelő keretek között lehet tartani az órák tempóját és színvonalát is mindezt az SNI-vel rendelkező tanulókat szem előtt tartva. Ezek alapján az oktatási szintet emelve, a felsőoktatási intézményekben ezen igényeket szem előtt tartani vélhetően jóval nehezebb. Azonban ki kell emelni, hogy az egyetemi órákon is van lehetőség kisebb csoportokban dolgozni, például némely szakok alapvetően is a pár tucat (vagy még kevesebb) hallgatóra kalkulálnak. A különleges bánásmódot igénylő hallgatók oktatása mindenképp tanuló központú kell, hogy legyen, emellett a diákok egyéni preferenciáit is szem előtt kell tartani meghatározott mértékben, valamint alternatív tanulási módszereket kell tudni feltárni eléjük, mivel a hagyományosak sok esetben nem elegendőek.

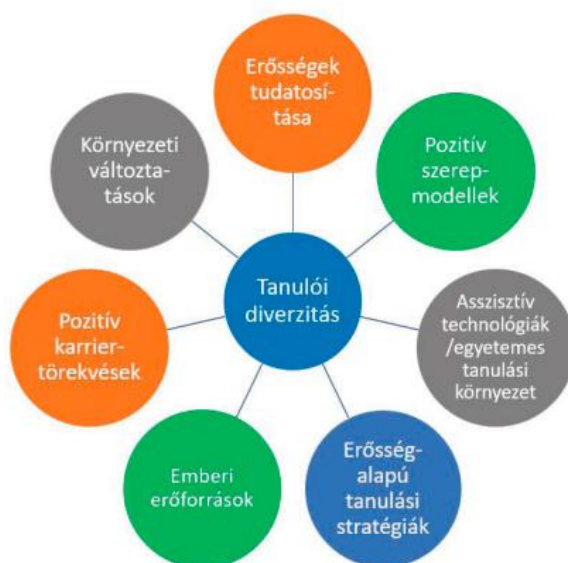
Az élménypedagógia alkalmazása részben megoldás lehet, ez kilép a megszokott osztálytermi keretek közül, és a diákok, gyermekek saját tapasztalataira, „élményeire” épít a természet segítségével, és jól megválasztott feladatokkal, játékokkal. A mai vizuális kultúrán nevelkedett gyermekeknek (Z (1995-2009 között születettek) és Alfa (2010 után születettek) generáció), akik sokat barangolnak a „digitális földrészen”, egy módszer lehet az élménypedagógia alkalmazása. Különösen azoknál az osztályoknál, ahol tanulási nehézséggel, magatartási zavarokkal küzdő diákok vannak. Az élménypedagógiai módszerek megerősíthetik, támogatják a tanárok munkáit. A szakoknak megfelelően vannak olyan feladatok és játékok, melyek jól kiegészítik a hagyományos órákat. (Péter, 2013) (Beatrix, 2016)

Egyértelműen egy funkcionális integráció lenne a legcélravezetőbb, mikor is az idő egy meghatározott részében együtt, többi részében külön történik a sajátos nevelési igényű és a többi gyermek oktatása. A bizonyos mértékű integráció mindenképpen előnyös mindkét fél számára. A sajátos nevelési igényű tanulók nem szigetelődnek el az „átlag” életmódtól, valamint adott esetben közelednek is ezen viselkedési forma felé. Ezzel átellenesen a többi gyermek sokkal elfogadóbbá tud válni a hátrányos helyzetű tanulóikkal való együttélésnek köszönhetően. Segíthetik őket adott esetben, valós kapcsolatok tudnak kialakulni, ezáltal beléjük nevelve az elfogadás is empátia alapvető értékeit. Emellett az SNI-s tanulókat segítő módszerek közvetlen vagy közvetett módon segíthetik a többi gyermeket is a tudás és készségek elsajátításában.

5.3. Saját Struktúra

A sajátos nevelési igényű tanulók oktatási módszerének sikerességének a megfelelő módszer megtalálása mellett is vannak alapkövei. Ilyen alapkö a megfelelő tanulói összetétel, a rendelkezésre álló erőforrások, legyen az tárgyi vagy humán. Jelen megalkotott szervezeti szintű működési struktúrámban egy idealizált állapotot vázolok, mely lehetőségekhez mérten a valóságtól elrugaszkodott elemektől mentes, és kitér egy-egy aspektus több szempontú megközelítésére is.

Az ideális tanulói létszám, illetve az integráció az 5.2. bekezdésben kifejtésre került. Elképzelésemben minden kisebb csoport mellé lenne egy fejlesztő pszichológus-pedagógus rendelve, akinek a feladata a diákok véleményeinek, élményeinek folyamatos időközönkénti feltérképezése, és ez alapján az oktatási módszer esetleges javítása, korrigálása. Természetesen ez többletköltséggel bírna, azonban a sajátos nevelési igényű tanulók után alapvetően is emelt normatívát kapnak az állami intézmények, valamint emellett adott esetben magánintézményekben is alkalmazható lenne a megoldás, ahol a megszabott tandíj fedezné ezen többletterhet.

4. kép: Támogató közeg alapelemei (Andrea M. K., 2020)

Emellett a tanterv létrehozásánál kalkulálni kellene az integráltan és szegregáltan oktatott tantárgyakkal, nagyjából fele-fele arányban lennének osztályon belül a sajátos nevelési igényű hallgatók a többi gyermekhez képest, így két osztály alkotna egy egységet, mindezt egy példán át mutatnám be.

Példa: 10/A osztályban van 13 SNI-s és 17 átlagos tanuló, a 10/B osztályban van 14 SNI-s és 18 átlagos tanuló. Az integrált órákon lenne a 10/A és külön a 10/B minden tanulója számára

óra. A szegregált órákon ezzel ellentétben 3 rész alakulna ki ezen egységen belül. Lenne a 10/AB 17+14, azaz 31 átlagos tanulóval, emellett lenne a 10/A-SNI 13, illetve külön a 10/B-SNI 14 diákkal. Ez azt eredményezné, hogy a szükséges tantárgyakban a sajátos nevelési igényű tanulók kisebb csoportokban tudnának tanulni, így itt még koncentráltabb lenne felénk a figyelem. Az integrált és szegregált tantárgyak pontos megosztására további vizsgálatok és szakvélemények kellenének, de például a szakképzésben a gyakorlatokat mindenképpen ildomos lenne szegregáltan végezni, vagy bármely olyan tantárgyat, amely konkrét figyelmet igényel, nem pedig csak ismeretek átadását. A hétköznapi nyelvhasználatban kiegészítő tantárgyakként kezelt tanórák mindenképpen lehetnének integráltak, mint például ének-zene, osztályfőnöki, testnevelés (ez függ a jelenlévő SNI fajtától), etika, hittan. Természetesen ez eltérhet a konkrét tantárgyak megnevezésében. A különböző csoportok kialakítása olyan szempontból is célszerű, hogy mélyíti a hovatartozás érzését, saját csoportjának identitását mindenki többre értékeli (közösség összetartó erő), pozitív énkép a több szempontú differenciálás miatt kialakulásra van kényszerítve jobban.

Emellett az órák tartalmában a hagyományos oktatási módszerektől és témáktól ideális lehet elrugaszkodni az esetek egy részében, de természetesen ez nem azt jelenti, hogy a normál oktatási értékeket a semmibe kell venni, pusztán azok megreformálását, átalakítását kell végrehajtani. Maradandó élményekkel lehet társítani számos témakört, mely a tanulási zavarral küzdők számára rendkívül hasznos lehet. A felmérésekből is kiderül, hogy a figyelési, tanulási zavarokkal küzdőknek a témakör több irányú körüljárása, a többféle érzékszervünkre hatás sokkal eredményesebb tudásrögzüléshez vezethet.

A következőkben felsorolnék néhány SNI-s tanulókat célzó segítő gondolatot, módszert:

- Kisebb korban a matematikában a mértékegységeket elmélyíthetjük egy főző órával például, ahol a különböző alapanyagok kimérése és átváltása lehet a feladat, mindent össze lehet kapcsolni a geometriai formák megismerésével is, a térbeli leképezéssel.
- Bármilyen korban bármilyen történelmi téma feldolgozható például egy kisebb színdarab vagy színpadi jelenet formájában is, amire a készülés elmélyíti a tudást, mindemellett a csapatmunkát is erősíti, valamint a közösségi érzetet, plusz, ha a tanár is részt vesz egy valós rangjához képest alárendelt szerepben például, az közelebb hozhatja őt a diákokhoz.
- Testnevelés órán egy adott feladatnál a tanár is végzi a konkrét gyakorlatot, vagy a tanár is beáll játszani a tanulókkal. Esetlegesen fordított módszert is bevezethetnek,

amikor is a tanulók mondják meg egy szűk időkereten belül, hogy a tanárral együtt milyen feladatokat hajtsanak végre, természetesen ehhez kell a megfelelő tanár-diák viszony kialakulása.

- Technika/művészet órán otthoni beadandó munkák készítése osztályzatra, akár csapatokban. Mindez, ha jelentőséggel is bír, akkor csak még hasznosabb lehet. Például az osztályterem kifestésének megtervezése házfeladatként, majd az osztály közösen szavaz a legjobbról, ami aztán megvalósul. Ez szintén a közösségi érzet szempontjából erőteljes, illetve után a kész munka látványa hosszútávú hatású.
- Dolgozatoknál a feladatot igyekezni kell legalább kétféle módon meghatározni (szöveg és ábra). Emellett, ha a tanulók padsorba sorolásánál figyelünk, hogy minden SNI-s diák mellé kerüljön egy átlagos gyermek, akkor segítő párokat is ki lehet alakítani, például dolgozatnál felolvassák a feladatot és saját szavaik segítségével elmondják az SNI-s gyermek számára.
- Bármelyik órán alkalmazhatóak a prezentációs, csoportos beadandó munka készítésének körülményei, melyeknek relevanciája jelenleg is elfogadott, emiatt van közkedvelt használatban.
- Testnevelés órán a mozgás-koordinációs feladatokat fordított szereposztásban lehet adott esetben végezni, a tanár is mozoghat a diákokkal, vagy éppen találhatnak ki megoldandó gyakorlatokat számára, ez mélyíti a csoport kötelékét.
- Avagy az órák milyenségéről visszajelzés kérhető beadandó formájában (ez lehet szöveges, videós vagy szóbeli), ez egyrészt osztályozható, másrészt az oktatási attitűd optimalizálása szempontjából is hasznos lehet.
- Adott tantárgyon belül a tanulóktól valamilyen plusz érdemjegyért cserébe esetleges dolgozatfeladatok beadását kérjük azzal a kitéttel, hogy a beadottakból konkrét példa fog szerepelni a végső dolgozatban. Ez a gondolkodási szemléletet formálhatja leginkább, mivel egy adott problémát nem csak a saját szemszögéből vizsgál meg a gyermek, hanem a tanár irányából is rá van készítve. Ez különösen a matematikai logikában gyengébb tanulók esetében lehet szükség.

Az egész megreformált oktatási módszernek a központi eleme az lenne, hogy a tanár, tanári kar egy személyesebb kapcsolati formát alakít ki a tanulókkal. Mindenki az érdekeiket próbálja képviselni. Ez alapvető fontosságú az iskolai nevelés szempontjából. Meg kell, hogy adja a létrehozott közeg a szükséges védelmi érzetet, de funkció is kell, hogy legyen, serkenteni kell

a diákokat a fejlődésre, gyakorlatilag egyfajta formális elsődleges csoportként. A közös élmények es történetek következtében kialakulnak a csoport (viselkedési) szabályai, stílusa, normái, ezek kialakulását elő kell segítenie a pedagógusnak és az iskolának. Jelen leírásomban az iskola infrastrukturális jellemzőire nem kívántam kitérni, mivel ez nem a téma része, azonban megemlítendő, hogy ezen aspektus is kiemelt fontossággal bír (például akadálymentesítés, diszlexia/diszgráfia/diszkalkulia elleni gépek és szerkezetek).

6. ÖSSZEGZÉS

Összességben elmondható, hogy három átlagon felüli fiatalember személyisége került részletesebb elemzés alá, akik a hétköznapi hátrányokon túl, a sajátos nevelési igény okozta nehezítő életkörülményeket is le kell küzdjék napról napra. Ámbár, eddigi eredményeik alapján, rendkívül sikeresen haladnak kitűzött céljaik felé. A kérdőívek és beszélgetések alapján a szakorvosi vélemények és ezáltal szükségyszerűen megítélt segítségük relevanciája alátámasztható. Hármójuk közül talán Dénes önértékelési skálája tartalmaz általánosan magasabb értékeket, de egyértelműen képességeik jelen körülmények között is átlagon felüliek. Mindkettőjük jelenlegi életpályája képességeik és készségeik szerinti.

Érdemes lenne a vizsgálatot akár még részletesebben újra elvégezni egyéb szempontokat is figyelembe véve, avagy hasonló (vagy akár ugyan ezt) vizsgálatot szélesebb körben elvégezni, egyfajta általános értékítélet levonásáért. A jelenlegi három elemű minta természetesen tendenciózus ítélet megállapítására nem alkalmas. Ellenoldali véleménnyel is ki lehetne egészíteni, például a kapcsolódó eseteket miként látják a nem sajátos nevelési igényű hallgatók, avagy a kérdőíveken milyen pontszámot érnek el.

Számomra izgalmas és különleges élmény is volt egyaránt a kutatás elvégzése, mivel újabb oldalukat ismertem meg társaimnak, ezen nézőpont egy átlagos emberi kapcsolatban (viszonylag bensőséges információk) ritkán derülnek ki. Ezen beszélgetések is a köztünk lévő emberi kapcsolatot formálták, mélyítették, túlmutat az egyszerű tanár-diák alárendeltségi viszonyon.

7. IRODALOMJEGYZÉK

- (2022. október 21.). Forrás: Idegennyelv-oktatás nyelvtanulási nehézséggel küzdők számára: A diszlexia, diszgráfia felismerése:
http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Idegennyelv-oktats_nyelvtanulsi_nehzsggel_kzdk_szmraV2/5_a_diszlexia_diszgrfia_felismerse.html
- (2023. január 2.). Forrás: Szegregáció-integráció-inklúzió:
http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/kezek/03_david_04_15/321szegregci__integraci__inklzi.html
- (2023. január 2.). Forrás: Első lépések az integráció/inklúzió felé: <http://downbaba.hu/blanka-landozasok/hogyan-indultunk-el-az-integracio-inkluzio-fele/>
- (2023. január 2.). Forrás: DISZLEXIA, AZ OLVASÁS ZAVARA:
<http://ccdmures.ro/cmsmadesimple/uploads/file/rev8sp/invp/invp27.pdf>
- Ake Olofsson, A. A. (2012). *ScienceDirect*. Forrás: Learning and study strategies in university students with dyslexia: Implications for teaching:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812025347>
- Aladárné, S. (2000). Forrás: Matematikatanulási nehézségek, diszkalkulia:
http://real.mtak.hu/142540/1/AAPASM_27_from113to123.pdf
- Andrea, B. S. (2023. január 2.). *Diszlexia, diszgráfia és diszortográfia- az olvasás, az írás és a helyesírás zavara*. Forrás: https://eltesm-pecs.edu.hu/dok/2019/modszertani_fuzetek/2_diszek_lgo_DISZLEXIA_DISZGRAFI_A_DISZKALKULIA.pdf
- Andrea, M. K. (2020). *Útmutató az integrált és inkluzív oktatáshoz a többségi pedagógus számára*. Forrás: <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-az-integralt-es-inkluziv-oktatashoz.pdf>
- Beatrix, D. F. (2016). *Neveléstan*. Budapest: Typotop Kft.
- Bernáth László, N. K. (2015). *A tanulási stílus mérése*. Budapest, Magyarország.
- BME Hallgatói Szolgáltatási Igazgatóság. (2023. január 2.). Forrás: Tanulási zavarok, avagy diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia: <https://hszi.bme.hu/page/1020/>
- Debora M. Kagohara, J. S. (2012). *ScienceDirect*. Forrás: Research in Autism Spectrum Disorders: Teaching children with autism spectrum disorders to check the spelling of words: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1750946711001085>
- Debreceni Bárczi Gusztáv EGYMI. (2019). *Integrálok*. Forrás: SNI fogalma:
<https://integralok.webnode.hu/sni/>
- ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. (2020). Forrás: Szakmai ajánlás a BTMN-vel küzdő gyermekek, tanulók neveléséhez-oktatásához:
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/iranyelvek_alapprogramok
- László, D. T. (2004). *Pszichológiai vizsgálati módszerek a tanulók megismeréséhez*. Debrecen: Pedellus Tankönyvkiadó.
- Learning styles*. (2023. január 02). Forrás: A multiple intelligences approach:
<http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Pedagogia/84N%E1dasi/CD1/03/tanulmodszertan/08%20-%20Milyen%20intelligenci%E1val%20rendelkezem.htm>
- Margit, F. d. (2023. január 2.). *A pedagógiai diagnosztika elméleti és gyakorlati tartalmi megújítása*. Forrás:
http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/A_pedagogiai_diagnosztika_elmleti_s_gyakorlati_tartalmi_megjtsaV2/241_a_sajtos_nevelsi_igny.html
- Márta, H. H.-M. (2011). *A sajátos nevelési igény jelenléte a Pannon Egyetemen*. Veszprém.
- Mokhles, S. S. (2012). *ScienceDirect*. Forrás: Educational designing based on assignment-process approach and investigation of its role on reduction learning disabilities of

- students having mathematics disorder: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812013298>
- Net Jogtár*. (2023. január 02.). Forrás: 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100190.tv>
- Oktatási Hivatal*. (2023. január 2.). Forrás: Irányelvek a sajátos nevelési igényű tanulók oktatásához: https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/iranyelvek_alapprogramok
- Péter, M. (2013). Forrás: Töprengés az élménypedagógiáról: http://epa.niif.hu/03900/03976/00022/pdf/EPA03976_magiszter_2013_02_090-094.pdf
- Sajátos nevelési igény problémaköre*. (2023. január 02.). Forrás: http://okt.ektf.hu/data/szlahorek/file/hunline_pedpszi/16_pedagogus_mesterseg/1121_a_sajtos_nevelsi_igny_problmakre.html
- Tudományegyetem, E. L. (2023. január 2.). *Studocu*. Forrás: Neveléstudományok és didaktika alapjai: <https://www.studocu.com/hu/document/eotvos-lorand-tudomanyegyetem/pedagogia-i-neveleselméleti-es-didaktikai-alapok/sajatos-nevelési-iganyu-sni-tanulo/20255406>